

מצרים – חברה ומשטר

א. אל אברהם אל הארץ

בצדק רואים פרשנים בפרשת "לך לך" התחלה מחודשת. אם פרשיות "בראשית" ו"נח" דיברו במין האדם בכלל, הרי מעתה תתרכז התורה בעיקר בעם ישראל. אם עד עתה דובר על העולם בכלל, מעתה תעמוד ארץ אחת במרכז – ארץ כנען, היא ארץ ישראל. שני מוקדים אלו מוצאים מקום כבר בכתוב הראשון –

"ויאמר ה' אל אברם;

לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך.

אל הארץ אשר אראך."

אברהם כאבי האומה והארץ, ושניהם קשורים בקב"ה. אל אברהם הוא משמיע ואת הארץ הוא נִרְאָה. מעתה יהיו אלו השניים – העם (ולפי שעה – האבות) והארץ – כרוכים יחד. הכורכם יחד הוא ריבון העולם.

ב. אברהם בארץ, אברהם במצרים – פרופורציות

כסבורים היינו, כי מעתה תקדיש התורה דברים ארוכים לשהייתו של אברהם בארץ; הליכתו בה, מקומות שחנה בהם ומעשים שעשה. והנה מזומנת הפתעה, ארבעה חמישה פסוקים למן "ויצאו ללכת ארצה כנען" (ה) – דרך התחנות: מקום שכס, ההר מקדם לבית אל ועד ל"ויסע אברם הלוח ונסוע הנגבה" (ט) – וכבר תם התיאור הראשון... אברהם יורד מצרימה: "ויהי רעב בארץ וירד אברם..." (י).

ודאי ניסיון הוא לאברהם אבינו: קודם שהלך הבטיח לו הקב"ה ברכה רבה, והנה אך מעט קט הוא בארץ, וכבר נאלץ לנטוש בשל הרעב הכבד¹, אלא שלכך די היה בפסוק אחד או שניים על אברהם במצרים, בעוד שהתורה הקדישה לעניין זה 12-13 פסוקים. זאת לעומת 4-5 פסוקים קודמים על אברהם בארץ ישראל! הלוא דבר הוא?

הערות זידקטיות

1. ניתן לעורר דיון אם עמד בניסיון זה. מקורות חז"ל מלמדים כי עמד. ראה מסכת אבות פ"ה: "עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכולן", וראה גם בב"ר כאן. ולעומת זאת ביקורתו של הרמב"ן בפירושו. יש בדברים גם לקח לדורות – התמודדות עם חבלי קליטה וקשיים כלכליים בניסיון לתקוע יתד בארץ ישראל.
2. יש להעמיד תלמידים על כך, שבחלקים התיאוריים במקרא הרי תורה שבהם, היינו מסרים ולקחים, נמסרת גם באמצעות רמזות "טכניות" כהקשרים, פרופורציות, סגנונות. דברים המעוררים ומבקשים התייחסות והתבוננות.

* פרק מתוך חיבור מקיף על חברה ומשטר במקרא בצירוף הערות זידקטיות.

ג. מעשה האב סימן לבניו

מסתבר, שהמקום הרב שהקדישה התורה לסיפור אברהם ושרה במצרים נעוץ בכך, שכאן בית אב לעניינם של בני ישראל במצרים כמה דורות מאוחר יותר. הרי כאן מעשה אבות סימן לבנים, וכיוון ששעבוד מצרים והשחרור ממנו הם חוויות היסוד של עם ישראל, מאריכה התורה כאן, בשורשי הדבר, הרבה. קשר זה עולה ממדרש חכמים. "רבי פינחס בשם ר' הושעיה רבה אומר: אמר הקב"ה לאברהם אבינו: צא וכבוש הדרך לפני בניך. את מוצא, כל מה שכתוב באברהם כתוב בבניו. באברהם כתיב – 'ויהי רעב בארץ', בישראל כתיב 'כי זה שנתים הרעב'. באברהם כתיב 'וירד אברם מצרימה לגור שם', בישראל כתיב 'לגור בארץ באנו...' (ב"ר, סוף פרשה מ'). ועוד פרטים רבים משותפים³.

מעתה תישאל שאלה נוקבת הכא והתם: סבל זה של הירידה – האירועים במצרים על שום מה? מדוע תנחה ההשגחה האלוקית את אברהם וביתו לירד למצרים ותגרום לאברהם ולשרה את שעובר עליהם בדרך למצרים ובמצרים. ולדורות עתידים: גזירת גלות מצרים על כל נוראותיה על שום מה? שאלה גדולה היא זו ונתחבטו בה רבים למני גלות מצרים ועד לדורות מאוחרים של פרשנים.

בהקשר המצומצם של אברהם ניתן לומר כך: מי שאמור להיות אבי האנושות – אב המון גויים – צריך הוא לנסוע ולהכיר את כל צאצאיו, לרבות היותר שפלים וירודים – בני חם היושבים במצרים. בית אברהם משיק למצרים, אם בשהייה בארץ מצרים ואם בשני האירועים המקבילים – לקיחת שרה אל בית פרעה, לקיחת הגר המצרית אל בית אברהם.

ד. נורמות "מוסריות" בחברה נטולת יראת אלקים

כשהם קרובים למצרים פונה אברהם אל שרה אשתו בבקשה: "ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה, ויאמר אל שרי אשתו: הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, והיה כי יראו אתך המצרים, ואמרו: אשתו זאת, והרגו אתי ואתך יחי. אמרי נא אחתי את..." (י"ב, יא-יג). יטלו את אשתו, שאין הם יכולים לעמוד בפני תאוותם נוכח אשה יפה, אך מדוע יהרגו אותה?

תשובה על כך מצינו במדרש הגדול⁴: "לפי שאשת איש אסורה עליהם". נמצא אם יהרגו את הבעל, כבר לא תהיה האשה אשת איש. ואתה תמה: וכלום רציחה אינה אסורה עליהם? על כך מנסה להשיב רבנו יעקב "בעל הטורים": "אע"פ שבני נח הוזהרו על הרציחה כמו על אשת איש. לפי שתאוות עריות בכל יום ובכל שעה יהיה קשה עליהם לבוא עליה באיסור, אבל חטא ההריגה יהיה לפי שעה ונקל היה בעיניהם לעבור עליו".

3. כדאי לבקש מהתלמידים, שימצאו הם מקבילות ענייניות וסגנוניות. לאחר מכאן ניתן להשוות למקבילות שאסף הדרשן במדרש.

4. ילקוט דברי חז"ל מסודר לכל התורה, לרבי דוד העדני, מן המאה הי"ג לערך. ראה מבוא של צ"מ רבינוביץ למדרש הגדול לספר במדבר. וראה עוד מבואותיהם של מי מרגליות למדה"ג שמות ושל פיש למדרה"ג במדבר. הספרים יצאו ע"י מהדירים שונים בפרקי זמן שונים בהוצאת מוסד הרב קוק.

בתופעה זאת עתידיים אנו להיתקל פעם נוספת בממלכתו של אבימלך, ושם מבהיר אברהם לאבימלך שורשה של התופעה: "ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלוקים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי"⁵ (כ', יא).

תאמר אך במצרים ובגרר כך, הנה אברהם מעיד: "ויהי כאשר התעו אתי אלקים מבית אבי, ואמר לה: זה חסדך אשר תעשי עמדי. **אל כל המקום אשר נבוא שמה, אמרי לי אחי הוא**".

אין יראת אלקים, אין בלם שיעצור בעת רציחת בעל כדי לגזול את אשתו. מאידך, בני אדם יהרגו כדי שלא "להיכשל" באיסור אשת איש. אם אין יראה מדוע יחששו מזה האיסור? מסתבר שיראת אלקים – אין, יראת המקובלות – יש. כבר גדרו עצמם האומות מאיסור אשת איש, והייתה ההקפדה על קיום נורמה מוסרית חברתית. מעתה יראים בני אדם את הנורמה, מבקשים הם להיות "מוסריים" לפי המקובל והנדרש. ואף שוודאי אף איסור רציחה נחשב לעוון מוסרי חברתי, הפרש יש בין מעשה חד פעמי, שניתן לטשטשו ולחזור לנורמות המקובלות, לבין עבירה מתמדת. אין נמנעים מן הרעה מפני שהיא רעה, אלא מפני שאיננה מקובלת. ואילו יראת אלקים של אמת באה להרחיק מן הרע בשל היותו רע, אם מתמיד ואם חד פעמי. יראת אלקים לא תתן לאדם העובר מנוח. ואף אם ינסה להיחבא, ישמע הוא את הקול הקורא אליו "אִיָּהּ". והדמים ששפך יזקקו אליו מן האדמה.

ה. בית עבדים

עד עתה ראינו את החברה המצרית כפי שנצטיירה לו לאברהם בחששותיו⁶. האם המציאות שפגש בה בהגיעו לשם תאמה את חששותיו? אכן ניפנו המצרים מיד ליזפיה של שרה, אך כלום פעלו כפי ה"יתסריטי" של אברהם? נתבונן בכתוב:

"ויהי כבוא אברם מצרימה, ויראו המצרים את האשה כי יפה היא מאד. ויראו אתה שרי פרעה ויהללו אתה אל פרעה וַתִּקַּח האשה בית פרעה" (י"ב, יד-טו).

לא שאלו אם אשתו היא אם אחותו היא. נטלוח ל... כאן תופעה מעניינת, לא נטלוח לעצמם, אלא לממונים עליהם, היינו לשרים, והשרים למלך. הירארכיה שלמה מוצגת בשני הפסוקים: 1. המצרים, 2. שרי פרעה, 3. פרעה.

5. יש מקום להשוות בין שני האירועים: מדוע כאן מסביר אברהם את מעשיו ומניעיו ובמצרים לא? 6. ניתן וכדאי לעמוד על המשותף והמבדיל בין התמונה שהעלה אברהם אבינו קודם שבאו לבין התמונה שפגשו בה בהגיעם. זאת ע"י הקבלת שלושת הפסוקים יא-יג אל שלושת הפסוקים יד-טז.

תמונה	מול	תמונה
פס' יא: "ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשת יפת מראה את.	פס' יד: "ויהי כבוא אברם מצרימה ויראו המצרים את האשה כי יפה היא מאד.	
פס' יב: והיה כי יראו אתך המצרים ואמרו אשתו זאת והרגו אתי ואתך יחיו.	פס' טו: ויראו אתה שרי פרעה ויהללו אתה אל פרעה וַתִּקַּח האשה בית פרעה.	
פס' יג: אמרי נא אחתי את למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך".	פס' טז: ולאברם היטיב בעבורה ויהי לו צאן ובקר...".	

מה משותף – סגנונית ועניינית – ומה שונה?

ועתה עמוד והתבונן: המקום בו אין יראת אלקים, בו אין מעצור דתי או מוסרי (לא שאלו לקשר עם אברהם, משמע אף אם אשתו היא, אין זה מונע בעדם) בפני תאוות שבנפש. והנה בזה המקום שטוף יצרים וזימה, שמים אנשים מחסום לתאוותיהם ומוותרים על האשה היפה למען אותם שמעליהם, והם מוותרים למען... והכול מוותרים למען המלך. הרי בזה דוגמא לבית עבדים. לא רק הגוף משועבד, אלא אף הנפש ותאוותיה. אפשר גם זה טעם לירידתם של ישראל למצרים דווקא, מצרים אמורה להיות כור היתוך ובית אולפנא ללימוד... עבדות.

עבדות של אמת מהי? – אותה המחלחלת עד תהומות שבנפש ומשמשת בלם לתאוות שליליות היותר בוערות. אך זה תיקונם של בני חס, זקוקים הם להיות שרויים בבית עבדים, שאם לא כן אפשר להם להרוס כל חלקה חברתית ומשפחתית בתאוותיהם.⁷

ו. מ"אנכי אשר הוצאתיך מבית עבדים" עד "לא תחמוד"

בזה אפשר יהיה מענה לשאלתם של קדמונים. המצוה האחרונה בעשרת הדיברות היא "לא תחמוד", מצוה המעוררת תמיהה רבה. "אנשים רבים יתמהו על זאת המצוה, איך יהיה אדם שלא יחמוד דבר יפה בליבו כל מה שהוא נחמד למראה עיניו"⁸ (ראב"ע בפירושו לשמות כ', יד).

והוא מביא שם משל ומסכם תשובתו: "ובעבור זה המשכיל לא יתאוה ולא יחמוד, אחר שידע שאשת רעהו אסרה השם לו... לא ישים אל לבו לחמוד ולהתאוות דבר שאינו שלו כי ידע שהשם לא רצה לתת לו...".

נמצא כרוכה העמידה במצוה זאת במצוה אמונה: מי שהוא מאמין שהכול מאת ה' הוא לא יחמוד.

מקובל, כי מצוות אמונה היא הראשונה לעשרת הדיברות⁹, ואחווה האחרונה בראשונה. מעתה נאמר אף אנו: מה נאמר בה בראשונה: "אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (שמות כ', ב).

התיאור "בית עבדים" מה בא להוסיף בזה? אולי להורות, כי שם בבית עבדים למדתם, בני ישראל, כי בכוחו של אדם לכבוש תאוותיו ואף לא לחמוד. ההכרה במצוי למעלה – בכוחה למנוע חמדה אסורה. המצרים הוכיחו, שאף תאוות עמוקות ומשיכות עזות ניתנות לריסון מתוקף שעבוד לכוח עליון.

7. ברם, בו במקום אתה עומד על המבעית שבתופעה. כיצד נערך אדם במצרים-בית עבדים. דבר זה אינו מפורש, אך הוא רמוז כדרכו של מקרא.

הכתוב מתאר את שניתן לו לאברהם כך: "ולאברהם היטיב בעבורה, ויהי לו צאן ובקר וחמרים ועבדים ושפחות ואתנות וגמלים". מיקומם של עבדים ושפחות בינות לחיות. וההבלטה היא בכך שהפריד הכתוב בין הצריכים להיות דבקים, היינו חמורים ואתונות, והציב ביניהם את העבדים והשפחות, כאומר: עבדים שם הרי הם כחמורים, ושפחות-כאתונות.

8. שאלה זאת ניתן להרחיבה לכלל מצוות שבלב וברגש. כיצד ניתן לצוות על אהבה ועל איסור שנאה וכיו"ב. וראויה היא לדיון בפני עצמה במסגרת אחרת.

9. אמנם דיון וויכוח ראשונים בדבר ואין כאן המקום לעיון בזה.